

ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ФОРМУВАННЯ ДУХОВНО-ЦІННІСНИХ ОРІЄНТАЦІЙ СТАРШОКЛАСНИКІВ У ПРОЦЕСІ ЗАНЯТЬ ФІЗИЧНОЮ КУЛЬТУРОЮ

PEDAGOGICAL CONDITIONS FOR THE FORMATION OF SPIRITUAL-VALUED ORIENTATIONS IN THE PROCESS OF PHYSICAL CULTURE

Теоретично обґрунтовано й експериментально перевірено педагогічні умови залучення старшокласників до цінностей фізичної культури, які включають особистісно орієнтоване фізичне виховання старшокласників із залученням їх до цінностей фізичної культури; забезпечення мотивації старшокласників до оволодіння цінностями фізичної культури, що ґрунтується на пізнавальній активності, діалогічності, практичній значущості навчального процесу з фізичного виховання для кожного суб'єкта діяльності; залучення старшокласників до прикладної фізичної підготовки; підвищення педагогічної майстерності викладачів фізичного виховання. Наукова новизна одержаних результатів полягає у тому, що обґрунтовано теоретико-методичні підходи, принципи залучення старшокласників до цінностей фізичної культури в процесі фізичного виховання у школі; визначено й охарактеризовано педагогічні умови підвищення ефективності занять з фізичного виховання щодо залучення старшокласників до цінностей фізичної культури.

З'ясовано, що невід'ємною частиною культури людини є фізична культура, яка розвивається одночасно та поряд з матеріальною і духовною культурою суспільства та відповідає за фізичний розвиток, рівень здоров'я, фізичну підготовку особистості. Визначено концептуальні підходи до формування цінностей фізичної культури в учнівської молоді, які охоплюють формування гармонійно розвинутої та суспільно активної особистості з високим фізичним, психічним і духовним потенціалами; створення стабільного підтримуючого, стимулюючого, розвивального середовища навчання; входження у відкритий інформаційно-освітній простір з фізичної культури і спорту; виховання толерантності, доброзичливості в учнів як складової частини культури і поведінки у житті.

Доведено, що цінності фізичної культури формувалися поколіннями людей і не втрапили своєї актуальності нині. До таких цінностей належать збереження та зміцнення здоров'я засобами фізичного виховання; підвищення працездатності; здоровий спосіб життя; фізично-тілесна досконалість; спортивні досягнення; загартування організму; фізична активність; особиста гігієна.

Ключові слова: педагогічні умови, фізична культура, здоровий спосіб життя, духовно-ціннісні орієнтації, старшокласники.

The pedagogical conditions for involving high school students in physical culture values, which include personally oriented physical education of high school students in terms of their involvement in physical culture, are theoretically substantiated and experimentally tested; ensuring the motivation of high school students to master the values of physical culture, based on cognitive activity, dialogue, practical importance of the educational process of physical education for each subject of activity; involvement of high school students in applied physical training; improving pedagogical skills of physical education teachers. The scientific novelty of the obtained results is that theoretical and methodological approaches, principles of involvement of high school students to the values of physical culture in the process of physical education at school are substantiated; the pedagogical conditions for increasing the effectiveness of physical education classes in attracting high school students to the values of physical culture have been defined and characterized.

It has been established that an integral part of human culture is physical culture, which develops simultaneously with material and spiritual culture, society and is responsible for physical development, level of health, and physical preparation of the individual. Conceptual approaches of formation of values of physical culture in student youth to values of physical culture are defined, which cover formation of harmoniously developed and socially active personality with high physical, mental and spiritual potentials; creating a stable supportive, stimulating, developmental learning environment; entry into the open educational and educational space in physical culture and sports; fostering tolerance, goodwill among students as a component of culture and behavior in life.

It is proved that the values of physical culture were formed by generations of people and have not lost their relevance today. These values include: maintaining and promoting health through physical education; improving performance; healthy lifestyle; physical and physical perfection; sport achievements; hardening of the body; physical activity; personal care.

Key words: pedagogical conditions, physical culture, healthy lifestyle, spiritual and value orientations, high school students.

УДК 373.5.015.31:17.022.1].016:796
DOI <https://doi.org/10.32843/2663-6085/2020/22-4.41>

Ажиппо О.Ю.,

докт. пед. наук, професор,
ректор

Харківської державної академії
фізичної культури

Мосейчук Ю.Ю.,

докт. пед. наук, професор,
завідувач кафедри фізичної культури
та основ здоров'я

Чернівецького національного
університету імені Юрія Федьковича

Курнишев Ю.А.,

канд. пед. наук,
доцент кафедри фізичної культури
та основ здоров'я

Чернівецького національного
університету імені Юрія Федьковича

Боднар І.Р.,

докт. наук з фіз. вих. і спорту,
професорка,

завідувачка кафедри теорії і методики
фізичної культури (теорії і методики
фізичного виховання)

Львівського державного університету
фізичної культури

Постановка проблеми у загальному вигляді.

Модернізація освіти України зумовлена зростанням вимог до випускників загальноосвітньої школи в умовах ринкової конкуренції. Орієнтація на розвиток учня як особистості, індивідуальності й активного суб'єкта життєдіяльності може бути реалізована лише на гуманістично-демократичному підґрунті педагогічної діяльності у закладах

освіти. Це відкриває ширші можливості учню підготувати себе до успішної самореалізації, яка буде визначатися як рівнем його обізнаності, так і психічним та фізичним благополуччям, ставленням до власного здоров'я.

Важливою складовою частиною підготовки учнівської молоді, зокрема старшокласників, до активної життєдіяльності є формування у неї соці-

альної активності в гармонії з фізичним розвитком на засадах пріоритету здоров'я та визнання цінностей фізичної культури. Залучення старшокласників до цінностей фізичної культури розглядається як один із перспективних напрямів модернізації фізичного виховання у загальноосвітніх закладах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Аналіз психолого-педагогічних досліджень та праць з теорії і методики фізичного виховання старшокласників засвідчує, що в теорії і практиці шкільної фізкультурної освіти накопичено значний науковий потенціал, який може стати основою для визначення підходів до залучення старшокласників до цінностей фізичної культури. Обґрунтовано доміанти нової стратегії сучасної філософії освіти (В.П. Андрущенко, І.А. Зязюн, В.Г. Кремін, В.О. Огнев'юк), базові цінності й орієнтації щодо розвитку особистості в процесі навчання, виховання і самоосвіти (І.Д. Бех, С.І. Гончаренко, В.В. Рибалка, О.Я. Савченко та інші). Теоретико-методичні засади фізичного виховання розробляли Е.С. Вільчковський, В.М. Вовк, Л.В. Волков, О.Ц. Демінський, Т.Ю. Круцевич, В.О. Сутула, О.А. Томенко, Б.М. Шиян та інші. Формуванню фізичної й спортивної культури учнівської молоді присвячені праці російських учених, таких як В.К. Бальсевич, М.Я. Віленський, Л.І. Лубишева, Ю.М. Ніколаєв та інші.

Мета статті – визначити, теоретично обґрунтувати й експериментально перевірити педагогічні умови залучення старшокласників до цінностей фізичної культури.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на значну кількість психолого-педагогічних і спеціальних (фізкультурно-спортивних) досліджень, проблема залучення старшокласників до цінностей фізичної культури ще не досить вивчена. Поза увагою дослідників залишилося важливе питання залучення старшокласників до цінностей фізичної культури в нових соціально-культурних умовах, і, як наслідок, виникли суперечності між: вимогами суспільства до виховання фізично здорової особистості та недостатньою розробкою теоретичних засад залучення старшокласників до цінностей фізичної культури; соціальною значущістю формування у старшокласників цінностей фізичної культури та неналежною увагою до цього питання у навчально-виховному процесі загальноосвітніх закладів; необхідністю виховання у старшокласників позитивного ставлення до фізичної культури як до особистісної цінності і недостатнім застосуванням у школах інноваційних форм і методів фізичного виховання та реалізацією педагогічних умов їх застосування.

Виклад основного матеріалу. Формування духовно-ціннісних орієнтацій учнів у процесі занять фізичною культурою має певні особливості.

По-перше, воно здійснюється поетапно через упорядкування і перегляд наявних духовно-ціннісних орієнтацій та утворення нових.

По-друге, особливостями цього процесу є активне залучення учнів до пізнання цінностей духовної і фізичної культури суспільства.

По-третє, суб'єктивна самореалізація особистості можлива через її долучення до ціннісної орієнтувальної фізкультурної діяльності на основі діалогічної взаємодії.

Аналіз біологічних і соціальних факторів дає змогу стверджувати, що однією з особливостей формування духовно-ціннісних орієнтацій особистості є визнання провідної ролі виховання у процесі фізкультурної діяльності.

Вищезазначені особливості є основою для обґрунтування педагогічних умов формування духовно-ціннісних орієнтацій старшокласників у процесі занять фізичною культурою, а саме: створення фізкультурно-спортивного середовища як сукупності різних можливостей духовного і фізичного саморозвитку; забезпечення поступового просування старшокласників на рівень самоуправління фізкультурною діяльністю за етапами; актуалізація критичного мислення учнів для усвідомленого становлення індивідуальної системи духовно-ціннісних орієнтацій у сфері фізичної культури відповідно до їхнього внутрішнього світу.

Щодо першої умови під фізкультурно-спортивним середовищем розуміємо сукупність умов, що сприяють суб'єктній самореалізації особистості для ефективної інтеріоризації системи цінностей через наповнення духовним змістом взаємозв'язків учня з фізичною культурою та соціумом. Організація активної взаємодії учнів з елементами духовної і фізичної культури як системи цінностей у створеному фізкультурно-спортивному освітньому середовищі дасть змогу учням здобути на практиці знання стосовно основних духовно-ціннісних категорій, що сприяє активізації пізнавального інтересу й поліпшенню ставлення до духовних і фізкультурних цінностей, а також формуванню мотивів до фізкультурної діяльності.

Щодо другої умови – забезпечення поступового просування учнів на рівень самоуправління фізкультурною діяльністю є поетапним процесом переходу від прямого управління через співуправління на рівень самоуправління учнями навчальною діяльністю для вдосконалення поведінкових навичок самостійного використання духовно-ціннісних орієнтацій на практиці, а саме здійснення постійної рефлексії власних дій, усвідомлення відповідальності за них, дотримання активної громадянської позиції, а також розвинення власного потенціалу для забезпечення подальшого духовного і фізичного саморозвитку та самовдосконалення. Впровадження цієї умови є основою для розвитку інноваційних та навчальних духовно-цін-

нісних орієнтацій, пов'язаних зі здатністю відмовитися від минулого досвіду, відкритістю до одержання нового досвіду, прагненням до навчання упродовж життя.

Третя умова – актуалізація критичного мислення у процесі формування духовно-ціннісних орієнтацій передбачає набуття учнями навичок самостійного оцінювання явищ за духовно-ціннісними критеріями, критичного ставлення до здобуття знань духовно-ціннісного спрямування, а також становлення індивідуальної системи цінностей відповідно до власного внутрішнього світу. Узагальнення наукової літератури з психології, філософії, педагогіки дає можливість охарактеризувати критичне мислення як процес, що складається з послідовності розумових дій, спрямованих на оцінку та перевірку достовірності інформації й можливостей її застосування в тій чи тій ситуації. Структурно-функціональний аналіз критичного мислення за компонентами (*суб'єкт; мета; об'єкт; процес; способи; засоби; продукт*) дав змогу визначити основні педагогічні засоби, серед яких – рефлексивна діяльність, вирішення ситуацій оцінювання та вибору на підґрунті діалогічної суб'єкт-суб'єктної взаємодії.

Формування наукового світогляду, активного відношення до фізичної культури, естетичних і моральних якостей у процесі виховання на заняттях фізичною культурою пов'язане із загальними завданнями цілісного виховного процесу, але їх вирішення детерміноване специфічними засобами і методами, притаманними тільки фізичній культурі та спорту. До специфічних особливостей належать і умови, в яких вони застосовуються. А вони в певних ситуаціях концентровано відбивають реалії життя, сприяють виявленню рис характеру, почуттів, поглядів, взаємин та ін. Саме в цьому й актуалізується значущість фізичної куль-

тури й спорту у вихованні духовно-ціннісних орієнтацій особистості учня.

Важливим елементом фізичної культури є виховання естетичної свідомості й сприйняття, яке трансформується в естетичне відчуття, тобто вміння бачити, відчувати, зрозуміти справді красиве, підвищене. До засобів, які впливають на естетичні відчуття в процесі фізичного виховання, належать вчинки учнів, правильно й гарно виконані вправи, музичний супровід, форма одягу, інвентар, обладнання, чітка й продумана організація занять.

Педагогічний експеримент ми проводили шляхом упровадження обґрунтованих педагогічних умов формування духовно-ціннісних орієнтацій старшокласників на уроках фізичної культури.

Реалізацію першої умови – створення фізкультурно-спортивного середовища як сукупності різних можливостей духовного і фізичного саморозвитку – було здійснено через: розширення духовно-ціннісного компонента змісту фізкультурної освіти; застосування на заняттях здобутків духовної культури людства, суспільства, національних культурних традицій; організацію фізкультурної діяльності морально-етичного спрямування.

Друга педагогічна умова – забезпечення поступового просування старшокласників на рівень самоуправління фізкультурною діяльністю – здійснювалася за взаємопов'язаними етапами: навчальна діяльність з фізичного виховання будувалася як за допомогою засобів прямого управління, так і засобів самоуправління. Розробка структури заняття, вибір алгоритму функціонування і управління у цьому напрямі враховували: розстановку акцентів і засобів за кожною складовою частиною духовно-ціннісних орієнтацій (цінностей) особистості, послідовність і комплексність їх засвоєння; орієнтовні, виконавчі, контрольні й корекційні дії; необхідність обґрунтованого виду управління.

Таблиця 1

Зміни стану духовно-ціннісних орієнтацій фізичної культури старшокласників (у %)

Компоненти якості	Усереднені дані (самооцінки та спостережень)						
	Ознаки якості	Вихідні		Кінцеві		Зміни, %	
		ЕК	КК	ЕК	КК	ЕК	КК
Успішність	оцінка з ФК	68,1	70,4	83,8	80,5	15,7	10,1
Світогляд	ступінь науковості поглядів	47,8	45,1	70,1	66,9	23,2	21,5
Переконання	ступінь усвідомлення	18,5	18,4	78,9	67,0	60,1	48,9
Мотиви	соціально значущі	22,5	24,7	43,3	44,8	21,2	20,1
	особистісно значущі	94,5	93,7	94,7	93,8	0,2	0,01
Установки	рівень досягнення цілі, цілеспрямованість (вольові якості)	22,9	21,6	69,3	67,0	46,5	46,4
Інтереси	спортивні	13,9	13,4	40,3	37,6	26,4	24,2
	оздоровчі	17,1	16,2	65,2	57,4	48,1	41,2
Моральність	фізкультурна етика	70,4	65,2	90,4	71,4	20,0	16,2
Естетика	естетичні почуття	67,8	49,2	92,5	68,3	24,7	20,1
Здоровий спосіб життя	відмова від шкідливих звичок	18,8	20,0	55,2	40,1	26,4	20,1
	системність	17,7	16,2	47,8	39,0	30,1	22,8

Третя педагогічна умова – актуалізація критичного мислення – здійснювалася завдяки розгляду зі старшокласниками окремих тем і питань фізичної культури у контексті формування духовно-ціннісних орієнтацій у разі постійної актуалізації мислення учнів через вирішення ними проблемних ситуацій, дискусій тощо. Матеріально-технічне забезпечення дало змогу включати засоби музичного супроводу занять, відеоапаратури з інформацією про змагання з різних видів спорту, які наближуються до художнього мистецтва. Це сприяло активній рефлексивній діяльності учнів, ставлення перед ними ситуації вибору та оцінювання, аналізу стану свого здоров'я, оздоровчих систем та організації здорового способу життя.

Реалізація комплексу педагогічних умов формування духовно-ціннісних орієнтацій старшокласників у процесі занять фізичною культурою сприяла підвищенню всіх показників сформованості духовно-ціннісних орієнтацій учнів у їх гармонійному поєднанні. Експеримент підтвердив ефективність обґрунтованих педагогічних умов, що реалізувалися у процесі уроків фізичної культури. Результати наведені у таблиці 1.

Як показують дані таблиці, впровадження педагогічних умов та проведення педагогічної підтримки учнів ЕК на заняттях з фізичної культури (навчання самовиховання, надання допомоги у напрацюванні вольових якостей, формування мотивів, знань, пізнавальної активності та ін.) – все це загалом допомогло напрацювати позитивне й активне ставлення учнів до занять фізичними вправами, посилити сукупність духовно-ціннісних орієнтацій учнів.

Під педагогічним впливом відбулися зміни на краще в успішності старшокласників більш ніж на 15%, що своєю чергою привело до розширення світогляду учнів (в ЕК ступінь науковості поглядів зріс на 23,2%, а в КК – на 21,5%). Це також привело до значного підвищення ступеня усвідомлення учнями необхідності занять фізичними вправами більш ніж на 60% у ЕК.

У разі збереження домінуючої ролі особистісно значущих мотивів до цінностей фізичної й духовної культури (більш ніж 94%) зросла їх оцінка на 21,2% у ЕК з позицій соціально значущих. Виявлено зміни рівня досягнення цілей на заняттях фізичною культурою старшокласників. Результативність різних видів фізкультурно-спортивної діяльності старшокласників у ЕК зросла на 46,5%. У системі фізкультурно-спортивної діяльності в ЕК значно зросла роль (більш ніж на 40%) інтересу учнів до оздоровчої фізичної культури. Це також привело до більш глибокого розуміння старшокласниками сутності здорового способу життя: від

шкідливих звичок відмовилося більше 26% учнів; у системних заняттях фізичними вправами це збільшення відбулося більш ніж на 30%.

За період експерименту у 20% старшокласників виявлено зміни на краще у фізкультурно-спортивній етиці. У майже 25% учнів посилились естетичні почуття до сприйняття фізичних вправ та спортивних ситуацій.

Наприкінці експерименту загалом значно змінився і рівень сформованості у старшокласників духовно-ціннісних орієнтацій. Із загальної кількості школярів, які брали участь у експерименті, 53,6% учнів опанували духовно-ціннісні орієнтації на середньому, 25,2% – на високому рівні.

Висновки. За результатами наукового пошуку з'ясовано підходи до формування фізичної культури особистості у світовій і вітчизняній суспільній практиці, виокремлено цінності фізичної культури і найбільш вдалі здобутки в питаннях збереження й зміцнення здоров'я людини, визначено принципи виникнення й утвердження цінностей фізичної культури в умовах сучасної загальноосвітньої школи.

Доведено, що цінності фізичної культури формувалися поколіннями людей і не втратили своєї актуальності нині. До таких цінностей належать збереження та зміцнення здоров'я засобами фізичного виховання: підвищення працездатності; здоровий спосіб життя; фізично-тілесна досконалість; спортивні досягнення; загартування організму; фізична активність; особиста гігієна.

Обґрунтовано сучасні теоретичні підходи до залучення учнівської молоді до цінностей фізичної культури в процесі фізичного виховання у загальноосвітніх школах. Зокрема, діяльнісний підхід сприяє суб'єктивно орієнтованій організації загальноосвітнього закладу та керуванню його діяльністю, що дає можливість перебудувати його змістове наповнення, збагатити змістові компоненти.

Обґрунтовано педагогічні умови залучення старшокласників до цінностей фізичної культури на обов'язкових заняттях, які забезпечували ефективність організації навчального процесу з фізичного виховання.

Експериментально апробовано ефективність педагогічних умов, спрямованих на залучення старшокласників до цінностей фізичної культури. Результати експерименту показали, що у експериментальному класі значно змінився рівень сформованості духовно-ціннісних орієнтацій старшокласників: із загальної кількості учнів, які взяли участь в експерименті, 53,6% учнів опанували духовно-ціннісні орієнтації на середньому, 25,2% – на високому рівні, що на 10–25% вище, ніж у контрольному класі.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Андрущенко В.П. Культура. Ідеологія. Особистість. Київ : Знання України. 2002. 578 с.
2. Выдрин В.М. Профессиональное физкультурное образование : лекции. Санкт-Петербург : Изд-во Санкт-Петербургского ГУФК им. П.Ф. Лесгафта, 2006. 241 с.
3. Артамонова Е.И. Философско-педагогические основы формирования духовной культуры учителя. Москва : ВЛАДОС, 2005. 301с.
4. Бех І.Д. Виховання особистості : навчально-методичне видання. Київ : Либідь, 2003. 276 с.
5. Востриков В.А. Структурно-содержательная характеристика физкультурного образования в аспекте становления личности. *Теория и практика физической культуры*. 2012. № 2. С. 32–35.
6. Життєва компетентність особистості : науково-методичний посібник / за ред. Л.В. Сохань, І.Г. Єрмакова та ін. Київ : Богдана, 2003. 520 с.
7. Іваній І.В. Формування фізичної культури особистості – системне завдання фізичного виховання школярів. Слобожанський науково-спортивний вісник: наук.-теорет. журн. Харків, ХДАФК, 2010. № 4. С. 128–133.
8. Коровин С.С. Теоретико-методологические концепции профессиональной физической культуры. *Теория и практика физической культуры*. 2012. № 2. С. 23–27.
9. Курнишев Ю.А. Обґрунтування педагогічних умов професійного саморозвитку особистості студентів факультетів фізичної культури. *Теорія і методика управління освітою*. № 13, 2013.
10. Лесгафт П.Ф. Собрание педагогических сочинений. Т. 1. Руководство по физическому образованию детей школьного возраста. Ч. 1. Москва : Физкультура и спорт, 1951. 444 с.
11. Физическая культура : учебник / коллектив авторов, под ред. М.Я. Виленского. Москва : КНОРУС, 2012. 424 с.
12. Kohlberg L. Moral stages and moralization. Moral development and behavior / Holt, Rinehart and Watsons. New York, 1977. Pp. 31–53.
13. Laporte W. Physical Education in the European Union in a harmonization process in EUPEA. *New letter*, 1999, No 4. Pp. 47–51.